

Liselotte Vandenbussche, *Het veld der verbeelding. Vrijzinnige vrouwen in Vlaamse literaire en algemeen-culturele tijdschriften (1870-1914)*. Gent: KANTL, 2008. ISBN 978-90-72474-79-7, 515 p. € 30

→ LOTTE JENSEN

‘Ik houd mij voortaan buiten alle recensie-geschrift’. Tot deze opmerkelijke conclusie komt de schrijfster Hélène Swarth in 1890. Ze neemt zich voor om geen kritieken meer te schrijven, omdat ze geen vijanden wil maken in de literaire wereld. Ze deed het recenseren aanvankelijk met plezier, maar er kleefden teveel nadelen aan: ‘Ik krijg soms doller lust om kritiek te schrijven, maar daar is z  oveel tegen!’ Enkele jaren eerder had ze een negatieve recensie gepubliceerd van een nieuw werk van Marie Boddaert en dat was haar duur komen te staan: Boddaert was er uiterst verbitterd over en stelde zich vijandig op tegenover Swarth.

Swarth is een van de vele schrijfsters die aan bod komen in de dissertatie van Liselotte Vandenbussche, die in 2008 aan de Universiteit Gent promoveerde. In *Het veld der verbeelding* analyseert zij het aandeel, de receptie en het literair-sociale gedrag van vrijzinnige vrouwen in Vlaamse literaire en algemeen-culturele tijdschriften in de periode 1870-1914. Swarth had weliswaar de Nederlandse

nationaliteit, maar verbleef geruime tijd in Vlaanderen – vandaar dat ook zij ruimschoots aandacht krijgt. Hetzelfde geldt voor de schrijfster en journaliste Dien Logeman-van der Willigen, die zich met name als vertaalster van Scandinavische literatuur manifesteerde. Daarnaast passeren tal van bekende en minder bekende Vlaamse schrijfsters de revue, zoals Maria van Ackere-Dool-aeghe, Johanna Courtmans-Berchmans, Rosa de Guchtenaere, Virginie Loveling, Rosalie Loveling, Paula Sleecx. Vandenbussche gaat onder meer na in welke tijdschriften zij publiceerden en wat deze publicaties betekenden voor hun status als schrijfster. Vandenbussche onderzocht daartoe een corpus van honderd liberale en neutrale literaire en algemeen-culturele tijdschriften en verstrekt veel gegevens over deze tijdschriften. Alleen daarom al is het boek een aanwinst voor de tijdschriftstudies.

De titel, *Het veld der verbeelding*, ver-raadt wie de belangrijkste theoretische leidsman van Vandenbussche is: Pierre Bourdieu. Diens veldtheorie en kernbegrippen als habitus, kapitaal en disposities, worden omstandig toegelicht in de inleiding van het boek en vormen het kader van waaruit alle bevindingen worden gepresenteerd. Daarna volgen drie delen. Het eerste deel bevat een bespreking, gegroepeerd naar tijdschrift en periode, van de publicaties van

vrouwen én de receptie van het werk van vrouwen in de desbetreffende bladen. Het levert een vracht aan nieuwe gegevens op, waar veel speurzinnigheid aan ten grondslag ligt. Door het aandeel van vrouwelijke auteurs en de receptie van hun werken gelijktijdig te bespreken ontstaat echter een wat diffuus geheel, dat bovendien opsommerig aandoet. Wellicht was het inzichtelijker geweest deze twee thema's separaat te behandelen. Dat de auteur mogelijk wat heeft geworsteld met de presentatie van de grote hoeveelheid gegevens, straalt af van de taai aandoende titel van dit deel: 'het literaire veld doorploegd'. Het tweede en derde deel, waarin de schrijfsters zelf centraal staan, komen naar mijn smaak beter uit de verf. In het tweede deel analyseert Vandenbussche de soorten kapitaal (economisch, cultureel en sociaal kapitaal) die de loopbaan van schrijfsters hebben beïnvloed en het netwerk waarin zij functioneerden. In het derde deel neemt zij de literaire strategieën van drie schrijfsters onder de loep: Virginie Loveling (1836-1923), Hélène Swarth (1859-1941) en Fanny Delvaux (1879-1944).

Aardig zijn de talrijke citaten waaruit blijkt hoezeer financiële overwegingen een rol spelen in de keuzes die schrijfsters in het algemeen maken. Logeman-van der Willigen stuurde haar bijdragen bijvoorbeeld liever naar

Onze Eeuw dan Dietsche Warande en Belfort, omdat dat meer geld opleverde: 'O.E. betaalt me zooveel meer + ik heb mijn zuur verdiend geld veel te hard nodig om te weelderig met mijn tijd + mijn verdiensten om te springen'. Vandenbussche constateert verder dat de door haar besproken vrouwen niet door een hecht netwerk waren verbonden. De meesten werden omringd door mannelijke auteurs en investeerden veel in die contacten. Ik vraag mij af of het beeld er wellicht anders uit zou hebben gezien, wanneer ook de vrouwenbladen, het ontstaan van een vrouwenbeweging en de buitenlandse contacten in de netwerkanalyse betrokken zouden worden. Regelmatig vallen namelijk de namen van Duitse en Nederlandse schrijfsters in het Vlaamse tijdschriftencircuit. Voor wat betreft de Nederlandse schrijfsters: Betsy Perk, vaandeldraagster van de vrouwenemancipatie in Nederland en oprichtster van het emancipatoire blad *Onze Roeping* (1870-1873), verleent geregeld haar medewerking aan Vlaamse literaire en algemeen-culturele tijdschriften. Haar werk wordt bovendien veelvuldig besproken. Ook de naam van Mevr. Z(waardemaker-Visscher) duikt op, een fervente voorvechtster van een betere juridische positie van gehuwde vrouwen.

Informatief voor iedere tijdschrift-onderzoeker zijn ten slotte de bijlagen.

Met name bijlage 4, een inventarisatie van de bijdragen van schrijfsters aan Vlaamse literaire en algemeen-culturele tijdschriften, trekt de aandacht. Er staan vrolijk makende en huiveringwekkende titels in van bladen die nog liggen te wachten op nader onderzoek, zoals *De Blauwvoet* (1910-1911), *De Boomgaard*

(1909-1911), *De Distel* (1906-1907), *De Eikel* (1880), *Germania* (1898-1905), *De Jonge Kater* (1899-1900) en *De Zweep* (1869-1959).

→ LOTTE JENSEN is universitair docent Oudere Nederlandse Letterkunde aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

Viktoria E. Franke, *Een gedeelde wereld? Duitse theologie en filosofie in het verlichte debat in Nederlandse recensietijdschriften, 1774-1837*, Amsterdam & Utrecht, APA-Holland Universiteits Pers, 2009, 303 p. ISBN 978 90 302 1276 8. € 46

→ PETER ALTENA

In de Europese geleerde wereld waren de Nederlanders omstreeks 1750 niet langer toonaangevend. Een snelle blik over de oostgrens leerde dat het nog achterlijker kon. Halverwege de eeuw waren voor Nederlanders Duitser en domkop nog synoniem, zo herinnerden Wolff en Deken zich in 1782. In het jaar dat de schrijfsters dat publiekelijk memoreerden, waren de bordjes verhangen: een heuse 'Deutsche Welle' had in de voorafgaande decennia bezit genomen van de Nederlandse culturele wereld, Duitse filosofen en romanschrijvers wisten in Nederland de gevoelige snaren van lezers

beter te raken dan hun Nederlandse collega's. Het vaderlandse zelfvertrouwen liep een zichtbare deuk op toen de domme burens van weleer in Europa het voortouw namen.

Een enkele scherpzinnige Duitser – de naam van Heinrich Heine valt hierbij steevast ten onrechte – veroorloofde zich zelfs de boutade dat hij in geval de wereld ten onder zou gaan naar Nederland uit zou wijken omdat daar alles een halve eeuw later gebeurde. In Duitsland hadden rond 1800 bijvoorbeeld de Nederlandse 'Geestelijken in het vak Theologie' de reputatie 'eene halve eeuw ten achteren' te zijn. Of dat ook zo was, zei de recensent van het tijdschrift *Schouwburg van in- en uitlandsche Letter- en Huishoudkunde* graag in het midden te willen laten. Als vaderlandslievende mannen zo iets pijnlijks in het midden laten, bevestigen zij de juistheid ervan.

Mensen en culturen namen en nemen elkaar de maat: de een loopt voor, de